

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 10 (2025) nr 2
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2025.10.32

Urszula Chęcińska*
Aleksandra Klich**

Myśl pedagogiczna Kazimierza Twardowskiego w studenckich klinikach prawa (egzemplifikacja szczecińska)

Pedagogical Thought of Kazimierz Twardowski in Student Legal Clinics (Szczecin Exemplification)

Abstract: The publication discusses presents the idea of practical teaching of law, relating it to the pedagogical concept of Kazimierz Twardowski. The authors discuss how his educational thought, based on the formation of practical skills and the development of intellectual competence, was adapted in the activities of student law clinics. The article also presents exemplary methods of working of law clinics, which allow to develop students' attitudes and soft skills, necessary for future legal practice, such as empathy, communication skills and cooperation with clients.

Keywords: practical teaching, legal clinics, law in action, educator, master.

* Urszula Chęcińska (ORCID: 0000-0002-0416-1691) – prof. US dr hab., Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego; kontakt: urszula.checinska@usz.edu.pl.

** Aleksandra Klich (ORCID: 0000-0002-2931-712X) – dr, Instytut Nauk Prawnych Uniwersytetu Szczecińskiego; kontakt: aleksandra.klich@usz.edu.pl.

Zagadnienia wprowadzające

Kazimierz Twardowski (1866–1938), polski filozof i pedagog, znany był przede wszystkim jako założyciel Filozoficznej Szkoły Lwowskiej. Jego myśl pedagogiczna koncentrowała się głównie na filozofii wychowania i metodach nauczania. Odegrał istotną rolę w rozwoju pedagogiki i filozofii w Polsce, przyczyniając się do promowania naukowego podejścia do edukacji oraz formułując idee, które kształtowały kolejnych pedagogów i filozofów w Polsce. Uczony zawsze przestrzegał i uczył pragmatycznego zorientowania na rzeczywistość, wdrażał wychowanków do odpowiedzialności oraz kultu dla pracy na co dzień. W swojej postawie łączył styl rzeczowego pragmatyzmu z poczuciem wizji i wypełnianej misji¹. Był także zwolennikiem podejścia empirycznego w edukacji. Wiązało się to z założeniem, że nauczanie powinno opierać się na obserwacji i doświadczeniach, a nie tylko na abstrakcyjnych teoriach. Ta kwestia pozostaje współcześnie niezwykle aktualna i w sposób naturalny zderza się z postępującą specjalizacją niemalże w każdej sferze codziennego funkcjonowania.

Koncepcja Twardowskiego, szczególnie jego podejście empiryczne, indywidualizacja nauczania oraz rozwijanie umiejętności myślenia, może stać się inspirująca przy projektowaniu i prowadzeniu klinik prawa oraz studenckich poradni prawnych. Twardowski odznaczał się jednocześnie pasją społecznikowską, co – jak podkreśla się w literaturze przedmiotu – jest wyrazem świadectwa pewnej jedności myśli i czynów, uznawanej jako ważne kryterium mistrzostwa², i zarazem wpisuje się w profil funkcjonowania miejsc, w których udzielana jest nieodpłatna pomoc prawna. Uzasadnieniem tego twierdzenia jest to, że działalność tzw. klinik prawa czy studenckich poradni prawnych (*legal clinics*) wiąże się z wdrożeniem praktycznego modelu edukacji prawnej (*Clinical Legal Education* – CLE), adresowanej do osób kształcących się na kierunku prawo. Wobec niejednokrotnie nadmiernie teoretycznoprawnego modelu kształcenia przyszłych adeptów prawa, program ten stanowi istotne wyzwanie i szansę dla wielu stu-

- 1 K. Szmyd, *Kazimierz Twardowski (1866–1938). Współtwórca pedagogiki naukowej i akademickiej w Uniwersytecie Lwowskim*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 17/18 (2003) s. 63, DOI: 10.14746/bhw.2003.17.18.7.
- 2 M. Hinc-Wirkus, *Mistrz – Kazimierz Twardowski w oczach swoich uczniów*, „Kultura i Wychowanie”, 1/13 (2018) s. 25, DOI: 10.25312/2083-2923.13/2018_19-29.

dentów, którzy do czasu wzięcia udziału w pracach klinik prawa nie mieli styczności z praktyką prawniczą w jakiegokolwiek postaci (czy to z praktyką w kancelariach prawnych, sądach, organizacjach pozarządowych lub innych podmiotach świadczących usługi prawne). Kliniki prawa są miejscem łączenia teorii z praktyką, a studenci mają możliwość praktycznej obserwacji prawa w działaniu³. Podkreślenia wymaga to, że efektywne wykorzystanie szansy płynącej z udziału w pracach klinik prawa wzmacniają studentów, a owe wyzwanie jest dobrym doświadczeniem pozytywnie wpływającym nie tylko na poczucie własnej wartości i zaradności, ale i stanowi asumpt do wykorzystania w obliczu kolejnych zmagañ⁴. Nie ulega wątpliwości, że do momentu wprowadzenia w Polsce CLE możliwe było przyjęcie, że edukacja prawnicza nie była realizowana w sposób kompleksowy. Program studiów, oparty na teoretycznym filarze nauczania, prowadził mianowicie do nieprzekazywania studentom wiedzy w zakresie tego, jak praktykować prawo, poza tym nie rozwijał w nich praktycznych umiejętności niezbędnych do kompetentnego wykonywania pracy prawnika. Edukacja prawna, w której nie wykorzystuje się aktywnych metod nauczania, skutkuje brakiem rozwinięcia u studentów właściwego sposobu pojmowania roli prawników, tj. pozbawia możliwości uzyskania wiedzy i umiejętności odnoszących się m.in. do metod analizy krytycznej, planowania i podejmowania decyzji, które same w sobie nie są umiejętnościami praktycznymi, a raczej konceptualnymi dla umiejętności praktycznych i wielu innych, podobnie jak umiejętność analizy akt sądowych czy stanowisk doktryny, będące fundamentami umiejętności praktycznych⁵. To, w jaki sposób myśl pedagogiczna Twardowskiego może być wykorzystana przez kliniki prawa, zostanie omówione w dalszej części opracowania.

W tym miejscu warto jednak podkreślić, że działalność edukacyjna lwowskiego filozofa wychowania koncentrowała się na dążeniu do przyzwyczajania młodzieży akademickiej podczas nauczania filozofii do solidnej pracy. Kładł on

- 3 K. Archana, *Practicability of Clinical Legal Education in India – An Overview*, „Journal of Education and Practice”, 4 (2013) nr 26, s. 157–158.
- 4 I. Jazukiewicz, *Personalistyczne i społeczne aspekty nauczycielstwa Natalii Tułasiewicz – w poszukiwaniu inspiracji dla współczesności*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 7 (2022) nr 1, s. 312, DOI: 10.36578/BP.2022.07.10.
- 5 A. G. Amsterdam, *Clinical Legal Education-A 21st Century Perspective*, „Journal of Legal Education”, 34 (1984) nr 4, s. 612.

nacisk nie tyle na treść dyscypliny, ile na metodę, co przejawiało się w dostosowywaniu treści wykładu do możliwości słuchaczy, formułowaniu klarownych wypowiedzi, uporządkowaniu treści wykładu, ułatwiających opanowanie zagadnień, a także wzbudzania w studentach potrzeby stawiania sobie wysokich wymagań oraz wewnętrznej dyscypliny⁶.

Działalność edukacyjna uczonego, skupiona na kształtowaniu solidnej pracy młodziży akademickiej poprzez metodyczne podejście, znalazła istotne odzwierciedlenie w kontekście programu edukacyjnego realizowanego w studenckich poradniach prawnych. Podobnie jak czynił to dawniej Twardowski, program ten kładzie nacisk na rozwijanie umiejętności praktycznych oraz budowanie silnych podstaw metodologicznych, zamiast skupiać się jedynie na teoretycznych treściach prawa, oraz na promowaniu idei samodoskonalenia⁷. Z tego powodu inspiracje zaczerpnięte z filozofii pedagogicznej Twardowskiego mogą przyczynić się do skonstruowania programu edukacyjnego w studenckich poradniach prawnych. Takiego, by nie tylko przekazywał wiedzę teoretyczną, ale i kształtował umiejętności praktyczne oraz postawy – podobnie jak ważne to było dla działań założyciela lwowskiej szkoły filozofii. Dostosowywanie treści do możliwości słuchaczy jest użyteczne w kontekście poradni prawnych poprzez dostosowywanie warsztatów lub szkoleń do poziomu wiedzy i umiejętności studentów. Klarowne formułowanie wypowiedzi oraz uporządkowanie treści wykładów, umiejętności, które Twardowski podkreślał, może być zastosowane w przygotowywaniu materiałów edukacyjnych w poradniach prawnych, ułatwiając skuteczne przekazywanie informacji oraz umożliwiając studentom lepsze zrozumienie praktycznych aspektów prawa. Wzbudzanie z kolei w studentach potrzeby stawiania sobie wysokich wymagań oraz narzucanie wewnętrznej dyscypliny, co dla Twardowskiego było istotne, może zostać odzwierciedlone przez promowanie samodzielności w rozwiązywaniu problemów prawnych oraz pogłębianiu umiejętności analitycznego myślenia wśród studentów poradni prawnych. Program edukacyjny powinien więc skupić się

6 W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 1993, s. 377.

7 W. Szulakiewicz, *Istota i zakres dydaktyki ogólnej w Szkole Kazimierza Twardowskiego* (Kazimierz Twardowski – Kazimierz Sośnicki – Bogdan Nawroczyński), w: *Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, red. D. Drynda, Katowice 2000, s. 24.

na inspirowaniu studentów do podejmowania wyzwań i rozwijania profesjonalizmu w praktyce prawniczej.

Celem niniejszej publikacji jest zbadanie, w jaki sposób idee pedagogiczne Kazimierza Twardowskiego, zwłaszcza te związane z kształtowaniem umiejętności myślowych i rozumowaniem, mogą być zastosowane w praktyce nauczania oraz w działalności klinik prawa. Podstawową hipotezą badawczą, która ma zostać udowodniona w przygotowanym opracowaniu, jest wskazanie, że zastosowanie zasad pedagogiki Kazimierza Twardowskiego w praktyce nauczania w klinikach prawa sprzyja skutecznemu rozwijaniu umiejętności myślowych, krytycznemu myśleniu oraz zdolnościom analitycznego rozumowania u studentów prawa. Wyniki badań zostały oparte na analizie praktyk nauczania w klinikach prawa, obserwacjach zajęć oraz ocenie efektów nauczania w kontekście rozwijania konkretnych umiejętności zgodnych z ideami Twardowskiego. W opracowaniu wykorzystano różnorodne metody badawcze w celu dogłębnego zbadania wpływu idei pedagogicznych profesora na proces nauczania prawa w kontekście klinicznych doświadczeń studentów. Jednym z kluczowych działań badawczych była analiza treści, polegająca na szczegółowym przestudiowaniu tekstów pedagogicznych Twardowskiego oraz standardów związanych z wdrażanymi programami nauczania w klinikach prawa. Wykorzystując metodę obserwacji, możliwe było bezpośrednie prześledzenie praktyki nauczania w klinikach prawa, uwzględniając w tym interakcje między studentami a wykładowcami pełniącymi rolę koordynatorów i opiekunów. Wreszcie, analiza porównawcza zastosowanych metod klinicznego nauczania prawa z uwzględnieniem koncepcji Twardowskiego dostarczyła ważnych danych porównawczych. Kombinacja tych metod badawczych umożliwiła pełniejsze zrozumienie, w jaki sposób myśli pedagogiczne Twardowskiego odzwierciedlają się w praktyce nauczania studentów prawa w klinikach prawa i studenckich poradniach prawnych.

Wykorzystanie idei Kazimierza Twardowskiego w koncepcji działalności klinik prawa

Kliniki prawa, jak zasygnalizowano, odgrywają ważną rolę w edukacji prawniczej i zawodzie prawnika, ponieważ zapewniają studentom prawa możliwość zdobycia praktycznego doświadczenia. Kliniczna edukacja prawna odnosi się

do podejścia edukacyjnego, które integruje teorię i praktykę, umożliwiając studentom pracę nad prawdziwymi kwestiami prawnymi, co w praktyce odbywa się pod nadzorem pracowników wydziałów prawa, będących niejednokrotnie osobami równolegle wykonującymi zawody prawnicze. Głównymi celami klinicznej edukacji prawnej jest wypełnienie luki między wiedzą teoretyczną a jej praktycznym zastosowaniem, poprawa umiejętności prawnych oraz zaszczepienie poczucia odpowiedzialności zawodowej i etyki. Kliniki prawa *de facto* realizują dwa podstawowe cele: cel społeczny⁸ i edukacyjny⁹. Realizacja celu społecznego związana jest z niwelowaniem barier w dostępie do wymiaru sprawiedliwości i wsparcia prawnego wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym czy fiskalnym, a także osób zmagających się z barierami mentalnymi, potęgującymi poczucie strachu przed kontaktem z zawodowym pełnomocnikiem. Student, pomagając osobom niezamożnym, uświadamia sobie, że zinstytucjonalizowana pomoc prawna nie zawsze dociera w miejsca, gdzie – jak się okazuje – jest niezbędna. Program kliniczny, który spełnia powyższe cele kształtuje wrażliwość społeczną u prawników, przyczyniając się tym samym do humanizacji profesji prawniczych¹⁰. Z tego względu zasadne wydaje się przyjęcie, że myśl pedagogiczna Twardowskiego, a szczególnie jego podejście do kształtowania umiejętności myślenia i rozumowania, może być odzwierciedlona w praktyce nauczania studentów w klinikach prawa.

Natomiast realizacja celu edukacyjnego w klinikach prawa ma wymiar wielowarstwowy i opiera się na trzech podstawowych modelach relacji, tj. nauczyciel–student, student–student i student–klient. Pierwszy z modeli, czyli nauczyciel–student, najwierniej nawiązuje do podejścia Twardowskiego, odnoszącego się do kształtowania obrazu mistrza jako osoby dostosowującej treści do umiejętności i poziomu merytorycznego studentów. Mianem mistrza określa się osobę wzbudzającą, swoim stylem życia i działalnością zawodową, podziw i szacunek, wywierającą jednocześnie poważny wpływ na życiowe decyzje osoby,

8 M. Szewczyk, *Idea uniwersyteckich poradni prawnych*, „Klinika”, 1 (1999) s. 14.

9 Ł. Bojarski, *Cele działania uniwersyteckich poradni prawnych*, w: *Studencka Poradnia Prawna. Idea, organizacja, metodologia*, red. D. Łomowski, Warszawa 2005, s. 1.

10 F. Zoll, B. Namysłowska-Gabrysiak, *Metodologia klinicznego nauczania prawa*, w: *Studencka Poradnia Prawna*, s. 211–212.

która wybrała na swojego nauczyciela mistrza¹¹. W przypadku klinik prawa to student deklaruje, w jakiej sekcji chciałby spełniać swoje obowiązki, co nie-
 rzadko związane jest z osobą koordynatora czy opiekuna, z którym będą wspól-
 nie pracować. Nauczyciele akademicki oraz osoby pełniące funkcje koordyna-
 torów lub opiekunów w klinikach prawa winni dążyć do jasnego formułowania
 wypowiedzi, uporządkowania treści prezentowanych przez studentów oraz
 przekazywania wiedzy w sposób sprzyjający nie tylko zrozumieniu, ale i zasto-
 sowaniu konkretnych rozwiązań prawnych. Pożądane jest, aby ten model
 relacji charakteryzował się wysokimi standardami i wymaganiami stawianymi
 studentom w zakresie profesjonalizmu, rzetelności i fachowości w zakresie
 realizowanych zadań. Co istotne, rola nauczyciela (koordynatora) nie może być
 sprowadzona do „strażnika prawniczej poprawności”. W tym modelu nauczy-
 ciel powinien realizować program edukacyjny, w którym będzie jawił się jako
 mistrz dla studenta, a nie jedynie jako osoba merytorycznie nadzorująca stu-
 dentów. Powiązań koncepcji Twardowskiego z modelem relacji student–student
 (model drugi) należy upatrywać w samodzielności działania oraz w wewnętrz-
 nej wysokiej samodyscyplinie studentów. Dotyczy to zarówno współpracy i sku-
 tecznej komunikacji w ramach regularnie odbywanych dyżurów, jak i pracy
 bieżącej, bezpośrednio związanej z procesem opiniowania. Istotne jest to, żeby
 studenci wzajemnie się wspierali, dopomagali w rozwoju umiejętności inter-
 personalnych i wspólnie kształtowali wysokie standardy pracy. Trzeci model
 relacji – student–klient, wydaje się największym wyzwaniem z perspektywy
 studentów. Jest to bowiem pierwszy moment, w którym wiedza teoretyczna
 konfrontuje się z umiejętnością formułowania klarownych i zrozumiałych
 pytań czy wypowiedzi, a wiadomo, że w przypadku języka prawniczego jest to
 ogromnym wyzwaniem. W tej relacji studenci kształtują ponadto umiejętność
 skupiania się na wysokich standardach etycznych, co jest w pełni zgodne z kon-
 cepcją Twardowskiego. Powinni oni, wypełniając w sposób solidny i rzetelny
 powierzone zadania, uświadamiać sobie spoczywającą na nich odpowiedzial-
 ność za klienta, oczekującego skutecznego rozwiązania problemów prawnych,
 a nie rzadko – kontaktującego się z prawnikiem pierwszy raz w życiu.

11 D. Sieroń, *Dwie ścieżki akademickiej kariery – wspólny horyzont uniwersyteckich wartości. Praktyki epistolograficzne Czesława Miłosza i Jana Błońskiego*, „Biografika Pedagogiczna”, 7 (2022) nr 1, s. 201, DOI: 10.36578/BP.2022.07.16.

Mimo iż powierzchownie wydaje się, że większość studentów współcześnie kontynuujących studia prawnicze ma doświadczenie praktyczne – czy to odbywając staże lub praktyki w kancelariach i firmach prawnych, czy też działając w ramach wolontariatu – to rzeczywistość okazuje się raczej mało interesująca¹². Na przykład w roku akademickim 2021/2022 w szczecińskiej Klinice Prawa jedynie około 24% studentów III–V roku studiów deklarowało wcześniejszy kontakt z praktyką; w roku 2022/2023 liczba ta wynosiła aż 49,5%, natomiast w semestrze zimowym roku akademickiego 2023/2024 – 28,75%¹³. Dostrzegalny jest w tym obszarze brak ujednoliconej tendencji, związany nie tylko z powrotem do stacjonarnego nauczania po pandemii spowodowanej COVID-19, ale i z poszerzaniem oferty praktyk zawodowych proponowanych studentom prawa. Z jednej strony wydaje się to aż niemożliwe, by kliniki prawa w tak wielu przypadkach gwarantowały pierwszy kontakt z prawem poprzez praktykę, z drugiej zaś hermetyczność rynku prawniczego i jego ograniczone możliwości mogą skutkować brakiem dostatecznej liczby miejsc, w których mogliby terminować młodzi adepci prawa¹⁴. Podkreślenia wymaga to, że aktualnie w 17 miastach w Polsce funkcjonuje 27 klinik prawa, określanych również mianem studenckich poradni prawnych, oferujących swe usługi dla klientów w ramach szkolenia z zakresu edukacji prawnej. Z danych statystycznych publikowanych przez Fundację Uniwersyteckich Poradni Prawnych wynika, że w ostatnich latach obserwowany jest generalny spadek liczby studentów realizujących tzw. kliniczne nauczanie, choć w niektórych poradniach prawnych obserwowane jest wzmożone zainteresowanie studentów taką formą uczestniczenia w zajęciach, co przedkłada się na rosnącą liczbę studentów realizują-

- 12 A. Klich, *Nowoczesne rozwiązania technologiczne w pracy uniwersyteckich poradni prawnych*, w: *Prawo Nowych Technologii. Księga z okazji jubileuszu 20-lecia działalności Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i Studenckiego Koła Naukowego – Blok Prawa Komputerowego*, red. J. Gołaczyński, Warszawa 2022, s. 104–105.
- 13 Dane statystyczne przygotowane w oparciu o ankiety zgłoszeniowe studentów przystępujących do realizacji programu oferowanego przez Klinikę Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego w latach 2021–2024, dalej: Ankiety WPiA US.
- 14 Tak też A. Klich, *Nowoczesne rozwiązania technologiczne w pracy uniwersyteckich poradni prawnych*, s. 105 i n.

cych ten praktyczny program nauczania (np. Uniwersytecka Poradnia Prawna Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Studencki Punkt Informacji Prawnej – Klinika Prawa Wydział Prawa i Administracji UŁ, Koło Naukowe Studencka Poradnia Prawna UW-M w Olszynie czy Klinika Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Szczecińskiego)¹⁵. Analizując potencjalne wykorzystanie koncepcji Twardowskiego i modelu nauczania w działalności klinik prawa, możliwe jest wyodrębnienie kilku podstawowych obszarów.

Może się to odbywać poprzez indywidualizację nauczania. Metodologia nauczania klinicznego opiera się zarówno na koncepcji pracy w grupach seminaryjnych, jak i na indywidualnych konsultacjach ze studentem. Wpisuje się to w koncepcję Twardowskiego, który akcentował konieczność dostosowania procesu nauczania do indywidualnych potrzeb i umiejętności uczniów. Założenie to w klinikach prawa może być realizowane poczynawszy od umożliwienia studentom wyboru odpowiedniej sekcji czy obszaru udzielania porad prawnych, do aktywności realizowanych w obszarze edukacji społecznej i obywatelskiej.

Możliwość osiągnięcia odpowiedniego poziomu indywidualizacji nauczania przejawia się w pozostawieniu studentom wyboru odpowiadającego ich zainteresowaniom oraz poziomowi zaawansowania. W tym obszarze nauczyciele mogą, wręcz powinni, oferować indywidualne konsultacje i wsparcie. Ważne znaczenie ma także rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia, co było niezwykle istotne z perspektywy koncepcji Twardowskiego, dla którego krytyczne myślenie i rozumowanie miały niebagatelne znaczenie¹⁶. Przenosząc myśl Twardowskiego na grunt klinik prawa, należy podkreślić możliwość popularyzowania analizy konkretnych stanów faktycznych, prowadzenia dyskusji prawno-społecznych oraz chęć rozwiązywania trudnych i skomplikowanych pod względem faktycznym lub prawnym stanów rzeczywistych. Fundamentem przeprowadzonej analizy musi się stać umiejętność krytycznej analizy i interpretacji tekstów prawnych, dorobku doktryny i judykatury. Bez rozwinięcia

15 Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2021/2022, <https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/publikacje/raporty>, dostęp: 5.02.2024.

16 D. Traczykowski, *Kazimierz Twardowski jako patriota, filozof, nauczyciel*, „Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego”, 3 (2014) nr 2, s. 14.

tych umiejętności szanse na udzielenie porady prawnej ulegają znacznemu ograniczeniu. Rolą studenta jest opracowanie koncepcji, która będzie merytorycznie spełniać wymagania stawiane profesjonalnym poradom prawnym, udzielanym przez zawodowych pełnomocników. Rolą pracownika wydziału (mistrza) nie jest bowiem wyręczanie studenta w opiniowaniu, lecz pełnienie roli mentora i osoby wspierającej studenta na każdym etapie procesu klinicznego opiniowania lub realizowania innych aktywności wpisujących się w profil funkcjonowania poradni prawnej. Oba wskazane obszary w sposób naturalny wiążą się z możliwością badania różnych perspektyw i punktów widzenia, do czego zachęcał Twardowski. W studenckich poradniach prawnych jest to niemalże nieuniknione, gdyż studenci realizujący program klinicznego nauczania są zaangażowani w pracę z klientami wyrażającymi różne potrzeby i problemy prawne, a to z kolei sprzyja rozwijaniu umiejętności empatii i zrozumienia różnorodności sytuacji, co niebagatelnie podnosi prestiż społeczny.

W poradni prawnej naturalnym rezultatem wykonanej pracy jest opanowanie przez studentów odpowiedniej umiejętności argumentacji prawniczej. Znaczenie logicznej argumentacji podkreślał również Twardowski. Z perspektywy klinik prawa nieunikniona staje się ponadto konieczność interakcji zarówno z perspektywy struktury wewnętrznej, jak i zewnętrznej. W relacjach nauczyciel–student i student–student zadaniem spoczywającym na słuchaczach jest konieczność skutecznej argumentacji zmierzającej do przekonania zarówno studenta współtworzącego opinię, jak i opiekuna naukowego sprawującego merytoryczną kontrolę nad wystawioną opinią. Zadanie to w sposób szczególny aktualizuje się wobec niejednorodności norm prawnych i możliwego wykreowania różnorodnych stanowisk w odniesieniu do jednego stanu faktycznego. W tym aspekcie istotne staje się umiejętne prezentowanie swojego stanowiska, które jest oparte na dowodach i analizie prawnej. Z przejawem tym wiąże się zagadnienie refleksji nad własnym myśleniem, do czego zachęcał filozof. Studenci zaangażowani w realizację programu klinik prawa mogą rozwijać tę umiejętność przez prowadzenie dogłębnej analizy własnych działań związanych nie tylko z procesem opiniowania, ale i kompleksowym podejściem do klienta oraz do formułowanych wniosków, opartych na analizowanym stanie faktycznym, co z kolei realizuje się w obszarze zewnętrznym. Także i w tym zakresie dostrzegalny jest wpływ idei Twardowskiego na model studenckich poradni prawnych. Uczony podkreślał niebagatelne znaczenie nauki

rozumienia złożonych zagadnień, a w przypadku problemów prawnych jest to nieuniknione. Twardowski był zwolennikiem podejścia, zgodnie z którym praktyczne doświadczenie jest niezbędne dla rozwoju umiejętności myślenia. Nie ulega wątpliwości, że praktyczny wymiar realizowania zadań w klinice prawa stał się doskonałym sposobem na wcielenie w życie jego idei.

Niezwykle istotne z perspektywy przedmiotu tego opracowania jest także znaczenie kształtowania i rozwijania wartości moralnych. Jak wskazano, beneficjentami aktywności klinik prawa często są osoby zagrożone wykluczeniem prawnym, społecznym czy fiskalnym. Są to niejednokrotnie osoby mierzące się z licznymi barierami hamującymi je przed realizowaniem przysługującego każdemu prawa do sądu. To z kolei prowokuje do akcentowania studentom, na każdym etapie realizowania programu nauczania klinicznego, konieczności uwrażliwienia, zindywidualizowanego podejścia do klientów, dla których sam kontakt z prawnikiem jest utrudniony i stanowi źródło stresujących przeżyć. W dalszej perspektywie skutkuje to kreowaniem pozytywnych postaw, a także wartości moralnych, co dla Twardowskiego było istotne. Kliniki są miejscem, w którym tematyka etyki i moralności integruje się w sposób naturalny z prawem. Powinno to skutkować nabyciem umiejętności prezentowania prawniczego profesjonalizmu przy jednoczesnym poszanowaniu zasad etycznych.

Podsumowując te rozważania, widać, jak niezwykle istotne staje się zaakcentowanie, że koncepcja Twardowskiego, postrzegania nauki jako dziedziny opartej na obserwacji i doświadczeniu, ma fundamentalne znaczenie dla tzw. nauczania klinicznego. Warunkiem prezentowanych przez filozofa poglądów było przyjęcie założenia, że jednym z głównych celów edukacji jest rozwijanie umiejętności krytycznego myślenia i analizy. Funkcjonowanie klinik prawa cechuje się nauczaniem, które kształtuje nie tylko umiejętność logicznego rozumowania, ale i biegłość w rozwiązywaniu problemów, co łączy się w sposób spójny z intencją Twardowskiego. Podejście to jest wcielane z różnych punktów widzenia, wielu omówionych obszarów, począwszy od przygotowywania studentów do wykonywania zawodu prawnika w przyszłości, poprzez uwrażliwienie ich na sytuację drugiego człowieka, po naukę rozwiązywania zagadnień prawnych przy uwzględnieniu indywidualnej sytuacji każdego klienta. To z kolei skutkuje zdobyciem praktycznego doświadczenia przez studentów, które jest niezwykle cenne w przyszłej karierze prawniczej i czyni studentów atrakcyjnymi na rynku usług prawniczych.

Przykładowe metody kształtowania postaw i umiejętności miękkich studentów prawa w praktyce klinik prawa

Kliniki prawa są niewątpliwie doskonałym narzędziem do nauczania praktycznego przyszłych prawników. Pozwalają studentom prawa zdobyć cenne doświadczenie i umiejętności praktyczne, które okazują się niezbędne w ich przyszłej karierze zawodowej. Analizę sposobów kształtowania postaw i umiejętności miękkich studentów prawa należy rozpocząć od próby przybliżenia katalogu umiejętności prawniczych, mających kluczowe znaczenie z perspektywy wykonywania zawodu prawnika. Wśród nich można wyróżnić: rozmowę z klientem, badanie i weryfikację faktów, analizę prawną (w tym analizę stanowiska doktryny i judykatury), doradztwo, negocjowanie, sporządzanie opinii prawnej, zdolność przesłuchiwania (przy jednoczesnym zastosowaniu metod bezpośredniego i krzyżowego zadawania pytań), redagowanie pism procesowych, zarządzanie dokumentacją, ponoszenie odpowiedzialności zawodowej¹⁷. Metodologia nauczania klinicznego cechuje się koniecznością krytycznego podejścia do momentu, w którym nabywane są klasyczne umiejętności prawnicze. Przy utrzymaniu wyłącznie teoretycznoprawnego modelu nauczania, student pozbawiony jest możliwości nabywania umiejętności prawniczych, które będzie mógł wykorzystywać i rozwijać po ukończeniu studiów prawniczych. To z kolei przyczynia się do instytucyjnego nabywania nawyków nie na etapie edukacji, ale już wykonywania zawodu. Wydaje się, że takie podejście jest zbyt ryzykowne nie tylko dla efektywności świadczenia pomocy prawnej w przyszłości, ale przede wszystkim dla zrozumienia sytuacji, w której znajduje się klient zgłaszający się z prośbą o udzielenie wsparcia prawnego. Z tego powodu jest niezwykle ważne, by nabywanie kompetencji prawniczych następowało już na etapie studiów. Dotyczy to umiejętności faktycznych, prawnych, analitycznych i interpersonalnych, będących częścią kompetentnego działania.

Wśród form kształcenia zmierzających do nabycia wskazanych umiejętności prawniczych wyróżnić można: seminaria ogólnokliniczne i sekcyjne, indywidualne konsultacje ze studentem, dyżury studentów, podczas których spo-

17 E. S. Cahn, *Clinical Legal Education from a Systems Perspective*, „Cleveland State Law Review”, 29 (1980) nr 3, s. 452.

tykają się oni z klientami, szkolenia psychologiczne i specjalistyczne¹⁸, a także dodatkowe aktywności edukacyjne zmierzające do budowania i pogłębiania świadomości prawnej wśród społeczeństwa. Jak wskazano, jedną z form aktywności realizowanych w klinikach prawa są seminaria, w trakcie których studenci mają możliwość przeanalizowania zaproponowanego rozwiązania do analizowanego stanu faktycznego (tj. problemu prawnego klienta). Tu także aktualizacji podlega idea Kazimierza Twardowskiego, który wskazywał na znaczenie dostosowania procesu nauczania do indywidualnych potrzeb i umiejętności uczniów. W jego przekonaniu nauczyciel winien być w stanie przystosować metodę nauczania do specyficznych cech każdego ucznia. W tym obszarze należy docenić klasyczne formy realizowania spotkań edukacyjnych, takich jak np. seminaria, czy indywidualne konsultacje, w trakcie których nauczyciel ma możliwość dostosowania metody nauczania do indywidualnych kwalifikacji i kompetencji studenta, przygotowując go nie tylko do spotkania z klientem, ale i wykonywania podstawowych obowiązków. Wszelkie dodatkowe formy, m.in. szkolenia psychologiczne czy specjalistyczne, mają na celu kształtowanie i pogłębianie już zdobytych kwalifikacji. Są one w głównej mierze podejmowane do budowania tzw. miękkich kompetencji.

Mówiąc o prawniczych umiejętnościach miękkich (*legal soft skills*), należy zauważyć, że pojęcie to zyskuje ostatnio na popularności, co wiąże się z potrzebą przededefiniowania sposobu postrzegania zawodów prawniczych i z koniecznością stawiania wymagań ich przedstawicielom. Oznacza to, że wypadałoby teraz położyć większy nacisk na wszechstronność osób wykonujących zawody prawnicze oraz na ich kompetencje przewyższające klasyczny model prawnika wyposażonego w stosowny zasób wiedzy. Współcześnie niezwykle istotne staje się posiadanie dodatkowych umiejętności, co wynika ze zmieniającego się rynku usług prawniczych. Podejmując próbę kategoryzacji prawniczych umiejętności miękkich, możliwe jest wyróżnienie takich pojęć jak: umiejętności komunikacyjne, zdolności analityczne i predyspozycje do rozwiązywania problemów, profesjonalizacja usług i działania etyczne, umiejętność współpracy i pracy zespołowej, zarządzanie czasem oraz umiejętności organizacyjne.

18 F. Zoll, B. Namysłowska-Gabrysiak, *Metodologia klinicznego nauczania prawa*, s. 215.

Kształtowanie umiejętności komunikacyjnych powinno odnieść się zarówno do komunikacji ustnej, jak i pisemnej. Komunikacja ustna obejmuje następujące umiejętności: fachowość w rozmowie z klientem, wystąpienia publiczne, a przede wszystkim skuteczną komunikację werbalną w różnych środowiskach prawniczych i społecznych. Komunikacja pisemna odnosi się natomiast do zasad redagowania stanów faktycznych i opisywania problemów klientów, a także do sporządzania dokumentów prawnych i pism procesowych. Komunikację w obu przypadkach powinna cechować klarowność przekazu, precyzja i profesjonalizm. Umiejętności komunikacyjne obejmują poza tym komunikację interpersonalną. Umiejętność aktywnego słuchania, prezentowanie empatycznej postawy wobec drugiej osoby, a także zdolność do nieeskalowania konfliktów interpersonalnych przyczynia się do kształtowania odpowiednich postaw społecznych. Rolą nauczycieli (koordynatorów, opiekunów) jest uwrażliwianie studentów na tematy z zakresu analizowanego obszaru.

Z perspektywy prawnika, jak wiadomo, istotne jest posiadanie umiejętności analitycznego myślenia i rozwiązywania problemów. Rolą nauczyciela natomiast – udzielenie wsparcia w toku przeprowadzania dokładnych i skutecznych badań prawnych przy jednoczesnym korzystaniu z dostępnych zasobów (orzecnictwa, aktów prawnych, prawniczych baz danych itd.). Interakcja ze studentem winna być prowadzona w sposób angażujący studenta do myślenia krytycznego. To następnie pozwala na ukształtowanie w nim zdolności do analizowania złożonych i skomplikowanych kwestii prawnych, uwzględniających rzeczywistą sytuację, ale również do identyfikowania istotnych problemów i faktów, czy zasad prawnych, oraz opracowywania logicznych argumentów i rozwiązań. Ostatnim etapem w tym procesie jest okazanie wsparcia studentowi, który realizuje program klinicznego nauczania, i wspólna z nim praca nad umiejętnością właściwego identyfikowania problemów prawnych, w tym oceny ryzyka i opracowywania strategii rozwiązywania sporów lub osiągania celów klientów.

Kliniczny program nauczania odgrywa rolę szczególną w obszarze profesjonalizacji usług i etycznego działania. Choć etyka zawodów prawniczych zasadniczo realizowana jest jako przedmiot na studiach prawniczych, to – śledząc polski model kształcenia wyższego – można przyjąć z dużym stopniem prawdopodobieństwa, że zagadnienia te są rozważane z perspektywy analizy kodeksów i regulacji deontologicznych. Praca studenta z klientem, uwrażliwienie go na sytuację beneficjenta aktywności klinik prawa i indywidualna praca nauczy-

ciela ze studentem ułatwiają profilowanie zdolności odnoszących się do identyfikacji i rozpoznawania dylematów etycznych, a w konsekwencji – podejmowania decyzji zgodnych ze standardami postępowania i obowiązującymi regulacjami prawnymi. Zapoznanie studenta np. z zagadnieniem konfliktu interesów – choć przy jednoczesnym ograniczeniu się do zalecenia konieczności jego wyeliminowania dla możliwości udzielenia wsparcia prawnego – nie wykazuje waloru praktycznego. Dopiero indywidualne podejście do kursanta, tak bliskie koncepcji Twardowskiego, umożliwi wyraźne wskazanie mu, które sytuacje muszą, które powinny, a które mogą być przyczyną stwierdzenia zaistnienia konfliktu interesów. Podobne wnioski można wysnuć wobec zobowiązania studentów do uczciwości i zachowania poufności. Na tym etapie szczególnie ważne jest też wypracowanie w studentach zrozumienia obowiązków, jakie pełnią oni wobec klientów, ale i względem systemu prawnego oraz społeczeństwa *in genere*. Profesjonalizacja usług prawniczych wiąże się również z koniecznością nabycia odpowiednich umiejętności w obrębie zarządzania relacjami z klientem, co powinno przejawiać się w skoncentrowaniu na świadczeniu wysokiej jakości usług prawnych i reagowaniu na potrzeby klientów, dzięki czemu zostanie osiągnięty odpowiedni poziom satysfakcji klienta. Z perspektywy charakteru zawodów prawniczych niezwykle istotne staje się zachowanie balansu między działaniami indywidualnymi a współpracą i pracą zespołową. W tym zakresie jest ważne, by przy zachowaniu indywidualnego podejścia do nauczania, studenci poznawali mechanizmy wpływające na budowanie zdolności do efektywnej współpracy z innymi prawnikami i personelem pomocniczym prawników w celu osiągnięcia wspólnych zadań.

Omówione wyżej tzw. prawnicze umiejętności miękkie mogą być kształtowane i rozwijane wyłącznie przez stosowanie odpowiednich metod aktywizujących studentów. Jedną z najczęściej używanych metod jest organizowanie różnego rodzaju symulacji, np. negocjacji i mediacji lub prowadzenie procesów sądowych. W trakcie tego rodzaju aktywności studenci muszą rozmawiać z klientami lub innymi stronami, negocjować umowy i rozwiązywać konflikty, co w konsekwencji sprzyjająco wpływa na rozwój umiejętności komunikacji, empatii i rozwiązywania konfliktów. Podobnie jest z symulacjami rozpraw sądowych. Przybliżenie w praktyce zasad wykonywania poszczególnych zawodów prawniczych, organizowanie symulacji, a nierzadko i współtworzenie scenariuszy, ma walor nie tylko aktywizujący studentów w obrębie

przygotowywania wniosków i projektów pism procesowych, prowadzenia rozpraw, przesłuchania świadków i prezentowania dowodów. Działa też wspierająco w zakresie dokonania odpowiedniego wyboru późniejszej ścieżki zawodowej przez przyszłego adepta prawa. Jest to praktyka zbieżna z empirycznym podejściem Twardowskiego, według którego proces nauczania jest procesem dalekosiężnym i wykraczającym poza mury uczelni. Klinika prawa może być także miejscem, w którym studenci rozpoczną prowadzenie projektów badawczych, a także będą opracowywali publikacje naukowe.

Wnioski

Podjmując próbę odpowiedzi na pytanie, czy idee pedagogiczne Kazimierza Twardowskiego mogą być zastosowane w praktycznym nauczaniu i działalności klinik prawa, należy udzielić odpowiedzi twierdzącej. Podkreślenia jednak wymaga przede wszystkim stwierdzenie, że postać Twardowskiego, wybitnego pedagoga i filozofa, jest wzorem dla współczesnych nauczycieli akademickich. Dotyczy to zarówno stosowania jego metod nauczania, jak i postaw wyrażanych wobec studentów. Podejście Twardowskiego, w którym akcentuje się klarowność wypowiedzi i jasność języka, przy równoczesnym dążeniu dostosowywania jego treści do danego odbiorcy może, a wręcz jest wykorzystywane, w pracach klinik prawa i studenckich poradni prawnych. Filozofia pedagogiczna Twardowskiego, która uwzględnia podejście empiryczne i docenia pracę praktyczną, ma dość intensywne zastosowanie nie tylko w nauczaniu teoretycznym, lecz także w praktyce klinik prawa. Także misja uwrażliwiania studentów na sytuację osób zagrożonych wykluczeniem prawnym, fiskalnym czy społecznym jest zbieżna z wartościami, z którymi identyfikował się uczony. Podkreślał bowiem konieczność kształtowania postaw etycznych i umiejętności interpersonalnych. Także indywidualne podejście do studenta jest implementowane w aktywności klinik prawa. Treści zajęć, podejmowanych inicjatyw (np. szkoleń, seminariów, spotkań tematycznych) są dostosowywane do potrzeb sygnalizowanych przez studentów, przy jednoczesnym promowaniu idei samodzielnego działania i kreatywności w sferze propozycji rozwiązania danego problemu prawnego.

Wykorzystanie myśli pedagogicznej Kazimierza Twardowskiego, a także wdrażanie nauczania opartego na akceptowanych przez niego metodach, przyczynia się nie tylko do lepszego przygotowania przyszłych adeptów prawa

do praktyki zawodowej, ale może również zwiększyć ich zaangażowanie i poziom uwrażliwienia na sytuację drugiego człowieka. Nie ulega wątpliwości, że odzwierciedlenie myśli pedagogicznej uczonego w praktyce nauczania studentów w klinikach prawa przyczynia się do podniesienia jakości edukacji prawniczej, a także uatrakcyjnienia jej poprzez elementy praktyczne. Poza rozwijaniem wiedzy teoretycznej dochodzi ponadto do realizacji praktycznego programu nauczania, co jest doniosłym zagadnieniem z perspektywy przyszłej aktywności zawodowej absolwentów kierunków prawniczych.

Streszczenie: W publikacji omówiono ideę praktycznego nauczania prawa, odnosząc ją do koncepcji pedagogicznej Kazimierza Twardowskiego. Autorki przedstawiły, w jaki sposób myśl edukacyjna Twardowskiego, oparta na kształtowaniu umiejętności praktycznych i rozwijaniu kompetencji intelektualnych, została zaadaptowana w działalności studenckich klinik prawa. Zaprezentowane zostały również przykładowe metody pracy klinik prawa, które pozwalają na rozwijanie postaw i umiejętności miękkich studentów, niezbędnych w przyszłej praktyce prawniczej, takich jak empatia, umiejętność komunikacji i współpraca z klientem.

Słowa kluczowe: nauczanie praktyczne, kliniki prawa, prawo w działaniu, pedagog, mistrz.

Bibliografia

- Amsterdam A. G., *Clinical Legal Education – A 21st Century Perspective*, „Journal of Legal Education”, 34 (1984) nr 4, s. 612–618.
- Archana K., *Practicability of Clinical Legal Education in India – An Overview*, „Journal of Education and Practice”, 4 (2013) nr 26, s. 157–162.
- Bojarski Ł., *Cele działania uniwersyteckich poradni prawnych*, w: *Studencka Poradnia Prawna. Idea, organizacja, metodologia*, red. D. Łomowski, Warszawa 2005, s. ????
- Cahn E. S., *Clinical Legal Education from a Systems Perspective*, „Cleveland State Law Review”, 29 (1980) nr 3, s. 451–498.
- Hinc-Wirkus M., *Mistrz – Kazimierz Twardowski w oczach swoich uczniów*, „Kultura i Wychowanie”, 1/13 (2018) s. 19–29, DOI: 10.25312/2083-2923.13/2018_19-29.
- Jazukiewicz I., *Personalistyczne i społeczne aspekty nauczycielstwa Natalii Tułasiewicz – w poszukiwaniu inspiracji dla współczesności*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 7 (2022) nr 1, s. 311–335, DOI: 10.36578/BP.2022.07.10.

- Klich A., *Nowoczesne rozwiązania technologiczne w pracy uniwersyteckich poradni prawnych*, w: *Prawo Nowych Technologii. Księga z okazji jubileuszu 20-lecia działalności Centrum Badań Problemów Prawnych i Ekonomicznych Komunikacji Elektronicznej i Studenckiego Koła Naukowego – Blok Prawa Komputerowego*, red. J. Gołaczyński, Warszawa 2022, s. ????
- Okoń W., *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 1993.
- Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2021/2022, <https://www.fupp.org.pl/kliniki-prawa/publikacje/raporty>, (dostęp: 5.02.2024 r.).
- Sieron D., *Dwie ścieżki akademickiej kariery – wspólny horyzont uniwersyteckich wartości. Praktyki epistolograficzne Czesława Miłosza i Jana Błońskiego, „Biografistyka Pedagogiczna”*, 7 (2022) nr 1, s. 197–212, DOI: 10.36578/BP.2022.07.16.
- Szewczyk M., *Idea uniwersyteckich poradni prawnych*, „Klinika” 1 (1999) s. 13–30.
- Szmyd K., *Kazimierz Twardowski (1866–1938). Współtwórca pedagogiki naukowej i akademickiej w Uniwersytecie Lwowskim*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 17/18 (2003) s. 62–71, DOI: 10.14746/bhw.2003.17.18.7.
- Szulakiewicz W., *Istota i zakres dydaktyki ogólnej w Szkole Kazimierza Twardowskiego (Kazimierz Twardowski – Kazimierz Sośnicki – Bogdan Nawroczyński)*, w: *Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, red. D. Drynda, Katowice 2000, s. ????
- Traczykowski D., *Kazimierz Twardowski jako patriota, filozof, nauczyciel*, „Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego”, 3 (2014) nr 2, s. 11–19.
- Zoll F., Namysłowska-Gabrysiak B., *Metodologia klinicznego nauczania prawa*, w: *Studencka Poradnia Prawna. Idea, organizacja, metodologia*, red. D. Łomowski, Warszawa 2005, s. ????